

บทความวิจัยเผยแพร่ในวารสารวิชาการศิลปะและการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปแบบและพัฒนาการลวดลายประดับศิราภรณ์ศิลปะเขมรในประเทศไทย

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18

วรรณวิภา สุเนตต์ตา

ภาควิชาออกแบบเครื่องประดับ

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอผลการศึกษารูปแบบและพัฒนาการลวดลายประดับศิราภรณ์ศิลปะเขมรสมัยบาปวน นครวัด และบายน จากงานวิจัยเรื่อง “ศิราภรณ์และงานประดับศิลปะเขมรในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18”¹ ซึ่งแบ่งการศึกษารูปแบบศิราภรณ์ออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ ศิราภรณ์แบบมงกุฏและกะบังหน้า กลุ่มที่สองคือศิราภรณ์แบบมงกุฏเทริด พบในกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะเขมร และกลุ่มที่สามได้แก่ศิราภรณ์แบบพิเศษปรากฏในรูปเทพเจ้าชั้นรอง ตลอดจนรูปบุรุษและสตรีในงานศิลปกรรมเขมร

ผลการศึกษาโดยการเปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรมที่พบในดินแดนไทยและประเทศกัมพูชา พบความสัมพันธ์ด้านรูปแบบและพัฒนาการลวดลายประดับที่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะการผสมผสานลักษณะท้องถิ่นซึ่งต่างออกไปจากรูปแบบในเมืองพระนครตามที่นักวิชาการได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ พบมากในกลุ่มประติมากรรมและพระพุทธรูปจากจังหวัดลพบุรี และประติมากรรมบางองค์ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นที่ควรนำมากล่าวเพิ่มเติมในบทความนี้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกำหนดอายุ “มงกุฏทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น” ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 อันเป็นศิราภรณ์ชิ้นสำคัญที่พบร่วมกับชุดเครื่องประดับทองคำจากปราสาทบ้านถนนหัก จังหวัดนครราชสีมา สอดคล้องกับรูปแบบศิราภรณ์ในงานประติมากรรมสมัยนครวัดที่พบหลักฐานในประเทศไทยกัมพูชา และให้อิทธิพลสืบเนื่องไปยังศิราภรณ์ของรูปเคารพจำนวนมากที่สร้างขึ้นในสมัยบายนช่วงพุทธศตวรรษต่อมา

นอกจากนี้ยังเสนอการทบทวนข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเทวบุคคลที่สลักบนยอดปราสาทบายน ซึ่งนักวิชาการได้มีการตีความทางประติมานวิทยา อันเกี่ยวข้องกับรูปเคารพในคติพุทธศาสนาหายานสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยการเปรียบเทียบศิราภรณ์กับรูปเทวบุคคลที่สร้างขึ้นในระยนี้ ซึ่งพบความสัมพันธ์ของรูปแบบ อันบอกถึงลำดับศักดิ์ที่ต่างกันของรูปเคารพ โดยเฉพาะศิราภรณ์ทรงมงกุฏ ซึ่งแสดงถึงการเคารพบูชาอย่างสูงในวัฒนธรรมเขมรโบราณ

¹ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, รายงานวิจัยเรื่อง “ศิราภรณ์และงานประดับศิลปะเขมรในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18” ได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2555-2556.

Abstract

Head Ornaments and Adornments in Khmer Art of Thailand From 11th-13th Century A.D.

Based on French scholars' researches on the stylistic development during Baphoun, Angkor Wat and Bayon, this paper further explored stylistic relationship between head ornaments, adornments and decorative ornaments in Khmer sanctuaries.

This paper identifies the styles of head ornaments found in Khmer sculptures in Thailand with 3 stylistic groups as follows; the crown and diadem, the crowned Buddha, and the adornments of divinities. Within each group, analytical comparison of the ornaments focuses on 1. Forms and patterns of ornament 2. Order of the adornment

By comparing the styles and forms of artifacts found in Thailand to Cambodia, the results demonstrate that patterns of ornaments can be dated from the same period. Influences from the different dominant styles found in local artisan can be noticed among sculptures from Lopburi province, which scholars believed play the significant influence in Thai style crowned Buddha created a century later.

However, "The lotus-shape crown" one of the the gold statuary jewellery discovered in-situ at Prasart Ban Tanoh Hak, a provincial Khmer sanctuary in Nakorn Ratchasima province, reveals a coherent chronology with Angkor Wat style Buddhist sculptures dated during late 11th to 12th century A.D.

Furthermore, the motif and headdress of divine faces decorated on the Bayon temples mentioned in this paper can compare with the Buddhist sculptures created during king Jayavarman VII's reign with the result that "the crown" significantly shows hierarchy of the sacred statues.

สรุปผลการวิจัย :

รูปแบบและพัฒนาการลวดลายประดับศิวารามณ์

“ศิวารามณ์” หรือเครื่องสวมศีรษะในงานประติมากรรมเขมรสมัยบาปวน นครวัด และบายอน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ ศิวารามณ์แบบมงกุฏและกะบังหน้า กลุ่มที่สองคือศิวารามณ์แบบมงกุฏเทริด และกลุ่มที่สามได้แก่ศิวารามณ์รูปแบบพิเศษที่ปรากฏในประติมากรรมเทวบุคคลสมัยนครวัดและบายอน

มงกุฏและกะบังหน้า เป็นศิวารามณ์ของรูปเคารพในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาหายาน ตลอดจนเป็นเครื่องทรงของกษัตริย์และบุคคลชั้นสูงในสังคมเขมรโบราณ ประกอบด้วย “มงกุฏทรงกรวย” ใช้สวมครอบพระเกศา และ “กะบังหน้า” สวมคาครอบพระเศียรเหนือพระพักตร์

พัฒนาการสำคัญของรูปทรงและลวดลายประดับศิวารามณ์ปรากฏขึ้นในสมัยนครวัด ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ส่งผลต่อรูปแบบศิวารามณ์สมัยบายอนในพุทธศตวรรษต่อมา ลักษณะที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนคือการปรับรูปทรงมงกุฏให้มีลักษณะเป็นทรงกรวยสูง และกะบังหน้าซึ่งสวมครอบพระเศียร โดยเชื่อมต่อเป็นชิ้นเดียวกันหรือเชื่อมติดกับแผ่นปกคลุมท้ายพระเศียรแทนการผูกด้วยสายผ้า

ลวดลายสำคัญของกะบังหน้าประกอบด้วย ลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือ “ลายหน้ากระดานดอกซีกดอกซ้อน”² “ลายเม็ดประคำ” “ลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมเล็กๆ คั่นด้วยลายก้านต่อดอก”³ และแถวลายกลีบบัวขนาดเล็ก (ภาพที่ 1) มงกุฏเป็นทรงกรวยตกแต่งด้วยลายใบไม้รูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นลวดลายที่พบเสมอในเครื่องประดับประติมากรรมเขมรตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

ต่อมาในสมัยนครวัดและบายอนช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ลวดลายของกะบังหน้ามีการปรับลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมให้มีการแบ่งช่องไฟจำนวนมากขึ้น ทำให้เกิดการซ้อนเหลื่อมกันคล้ายลายพินปลา และมีความนิยม “ลายดอกกลม” มีลักษณะเป็นแถวลายดอกไม้แปดกลีบเรียงต่อกัน แทนลายหน้ากระดานดอกซีกดอกซ้อน

ลายดอกกลมยังเป็นลวดลายที่พบมากในศิลปกรรมสมัยนครวัดและสืบเนื่องไปยังสมัยบายอน โดยเป็นลวดลายในงานเครื่องประดับและสถาปัตยกรรม หลักฐานส่วนหนึ่งปรากฏในศิวารามณ์ของรูปเคารพซึ่งพบในประเทศกัมพูชาและในดินแดนไทย อาทิเช่นเศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17⁴ และเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอีกองค์หนึ่ง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 2-3)

การปรับรูปทรงและลวดลายของศิวารามณ์ดังกล่าวพบทั้งในกลุ่มเทวรูป พระโพธิสัตว์ และพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยเฉพาะพระพุทธรูปบางองค์ที่ยังคงเค้าโครงของการทรงกะบังหน้าร่วมอยู่ด้วย ซึ่งจัดเป็นงานที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นตามที่นักวิชาการได้สันนิษฐานไว้⁵ ตัวอย่างเช่นพระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 4) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 พระพุทธรูปองค์นี้แสดงขมวด

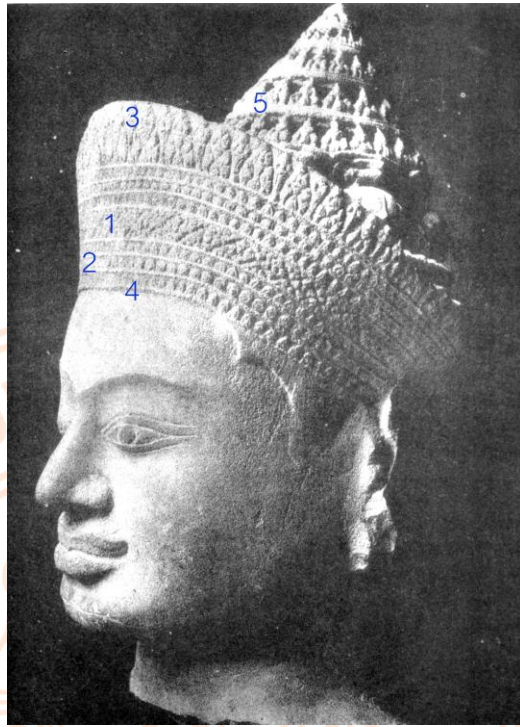
² สันติ เล็กสุขุม, *กระหนกในดินแดนไทย* (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2545), 80-81.

³ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, *ศิลปะขอม* (กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2539), 94.

⁴ Woodward H.W., *The Sacred Sculpture of Thailand* (Thailand : Riverbooks, 1997), 96-97.

⁵ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานวิจัยเรื่อง “พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย” (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), เล่มที่ 4, 10-11.

พระเกศา และพระอุษณีษะสลักลายกลีบดอกบัว โดยมีกรอบกะบังหน้าประดับลวดลายเชื่อมต่อกับแถบลวดลายบริเวณเหนือพระกรรณและท้ายพระเศียร



ภาพที่ 1 เศียรพระนารายณ์จากปราสาทพนมบก ศิลปะแบบบาปวน (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พนมเปญ) (หมายเลข 1 ลายดอกซีกดอกซ้อน 2 ลายเม็ดประคำ 3 ลายใบไม้สามเหลี่ยมคั่นด้วยลายก้านต่อดอก 4 ลายกลีบบัว 5 มงกุฎทรงกรวยประดับลายใบไม้สามเหลี่ยม)

ที่มา : หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : cursa, 2539), 309.



ภาพที่ 2 เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง
ทรงมงกุฎทรงกรวยและกะบังหน้าประดับลายดอกกลม

ที่มา : Woodward H.W., *The Sacred Sculpture of Thailand* (Thailand : Riverbooks,1997), 97.



ภาพที่ 3 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)
ทรงกะบังหน้าประดับลายดอกกลม เชื่อมต่อกับแผ่นปกคลุมท้ายพระเศียร



ภาพที่ 4 พระพุทธรูปปางสมาธิ จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.ลพบุรี (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)
ปรากฏเค้าโครงของการทรงกะบังหน้า และพระอุษณีษะคล้ายมงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น

ศิวารมณ์กลุ่มที่ 2 ได้แก่ศิวารมณ์แบบ “มังกุฑเทริด” หรือ “เทริดชนนิก” พบในกลุ่มพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในคติพุทธศาสนาเมฆายาน โดยมีต้นแบบสำคัญในศิลปะอินเดียสมัยปาละช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 และศิลปะพม่าสมัยพุกาม ประกอบด้วยมังกุฑและกะบังหน้าซึ่งมีแผ่น “ตาบ” ทรงสามเหลี่ยมปลายแหลม เรียงซ้อนกันจำนวน 5 ตาบ ตกแต่งด้วยลายใบไม้ ลายเม็ดพลอย และแทรกด้วยลายก้านดอกบัว กะบังหน้าสวมคาครอบพระเศียร โดยปรากฏเม็ดพระศก 1 แถว และมีชายผ้าหรือ “กรรเจียก” ที่ปล่อยให้ตกลงจรดพระอังสา ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้ผูกกะบังหน้าให้ตรึงไว้กับพระเศียร นอกจากนี้ยังประดับด้วยดอกไม้เหนือพระกรรมทั้งสองข้าง และทรง “มกรกุนทล” ในระดับพระอังสา (ภาพที่ 5-6)

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปทรงมังกุฑเทริดอิทธิพลศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่มีรูปแบบศิวารมณ์ที่ต่างออกไปจากศิลปะอินเดียแบบปาละ กล่าวคือพระพุทธรูปทรงมังกุฑทรงกรวยยอดแหลม และกะบังหน้าประดับด้วยตาบเรียงเป็นแถวลดหลั่นกัน ไม่มีลวดลายประดับ ไม่ปรากฏรูปแบบของชายผ้าหรือกรรเจียกซึ่งเป็นส่วนที่ผูกยึดกะบังหน้า แต่มีลายตกแต่งกุนทลที่มีปรากฏบริเวณพระอังสาของพระพุทธรูป ตัวอย่างเช่นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 7) ลักษณะกุนทลของพระพุทธรูปองค์นี้คล้ายคลึงกับของมกรกุนทลไปมากแล้ว โดยมีลักษณะเป็นรูปดอกไม้สี่กลีบและมีชายประดับคล้ายคลึงกันกับเครื่องประดับประติมากรรมสมัยขอม อาทิเช่นกุนทลของครุฑยุคนาคซึ่งเป็นภาพสลักที่ลานข้างเมืองนครธม



ภาพที่ 5 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะปาละจากประเทศอินโดนีเซีย (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)



ภาพที่ 6 ศิวารมณ์พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะปาละ สมัยพระเจ้าวิครหपालะที่ 3 ทรงมังกุฑเทริดประดับด้วยแผ่นตาบแทรกด้วยลายก้านดอกบัวและมกรกุนทล
ที่ ม า : Huntington, S.L., The “Pala-Sena” Schools of Sculpture (The Netherlands : E.J. Brill, 1984) Fig.72.



ภาพที่ 7 พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย สำริด (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)
ทรงมงกุฎเทริดและกุดชฎรูปดอกไม้สี่กลีบมีชายประดับ
ที่มา : นิดดา หงส์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักซัน
และศิลปะร่วมแบบเขมร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คดี, 2555), 168.



ภาพที่ 8 นางปรัชญาปารมิตา สำริด (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)
ทรงมงกุฎและกะบังหน้าลายดอกไม้และใบไม้
ที่มา : นิดดา หงส์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. พระพุทธรูป และเทวรูป : ศิลปะทวารวดี
ศิลปะทักซันและศิลปะร่วมแบบเขมร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คดี, 2555), 125.

ศิราภรณ์กลุ่มที่ 3 ได้แก่ศิราภรณ์รูปแบบพิเศษที่พบในงานศิลปกรรมสมัยนครวัดและบายน ศิราภรณ์กลุ่มนี้ล้วนพัฒนามาจากรูปแบบของมงกุฎเทริด เน้นการประดับกะบังหน้าด้วยลายใบไม้และดอกไม้ ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบหลัก กล่าวคือ แบบแรก เป็นศิราภรณ์แบบมงกุฎและกะบังหน้าซึ่งตกแต่งด้วยลายใบไม้และดอกไม้ (ภาพที่ 8) อีกแบบหนึ่งคือกะบังหน้าที่ตกแต่งด้วยลายใบไม้และดอกไม้ร่วมกับการเกล้าและการถักพระเกศา

สันนิษฐานว่าศิราภรณ์ที่มีการประดับด้วยลายใบไม้และดอกไม้ อาจมีที่มาจาก การประดับด้วยดอกไม้สดอันเป็นคติความเชื่อท้องถิ่นที่แพร่หลายในภูมิภาคนี้ โดยการประดับดอกไม้หรือใบไม้ มงคลอาทิเช่น จันทน์พราว จันทน์มาก ใบปาล์ม และดอกบัว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังพบการประดับด้วยมาลัยและพวงอุบะแบบต่างๆ ร่วมกับไข่มุก อัญมณีและโลหะมีค่า และเป็นที่น่าสังเกตว่ามงกุฎและกะบังหน้าอาจเป็นศิราภรณ์ที่แสดงถึงสถานะของรูปเคารพที่ได้รับ การบูชาอย่างสูง ในขณะที่เทพเจ้าชั้นรอง ทวารบาล หรือนางอัปสร มักสวมเฉพาะกะบังหน้าที่ประดับด้วยลายใบไม้และดอกไม้ร่วมกับการประดับมาลัยหรือดอกไม้สด

“มงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น” และการกำหนดอายุสมัย

อย่างไรก็ดียังมีประเด็นที่ควรกล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกำหนดอายุ “มงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น” (ภาพที่ 9-10) ซึ่งเป็นศิราภรณ์ชิ้นสำคัญที่พบร่วมกับเครื่องประดับทองคำ จากปราสาทบ้านถนนหัก จังหวัดนครราชสีมา⁶ รูปแบบของมงกุฎนี้ยังเป็นศิราภรณ์ของรูปเคารพจำนวนมากที่สร้างขึ้นในสมัยบายน และไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเป็นศิราภรณ์ของพระพุทธรูปแบบบายนที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ราวพ.ศ.1724-1763) ตามที่เคยมีการเสนอข้อสันนิษฐานไว้⁷

ทั้งนี้การศึกษาพบว่าชุดเครื่องประดับทองคำจากปราสาทบ้านถนนหักคงเป็นงานที่สร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 สัมพันธ์กับช่วงเวลาที่ยุคชนปราสาทบ้านถนนหัก ตลอดจนชุมชนอันเป็นที่ตั้งของศาสนสถานขนาดเล็กจำนวนมากรอบเมืองพิมายมีบทบาทสำคัญในภูมิภาค เครื่องประดับเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อประดับรูปเคารพ ทำจากทองคำสลักดูคล้ายและฝังอัญมณี โดยมีแรงบันดาลใจจากศิลปะแบบบาปวนที่สืบทอดมาและผสมผสานลวดลายใหม่ที่พัฒนาขึ้นในศิลปะแบบนครวัด

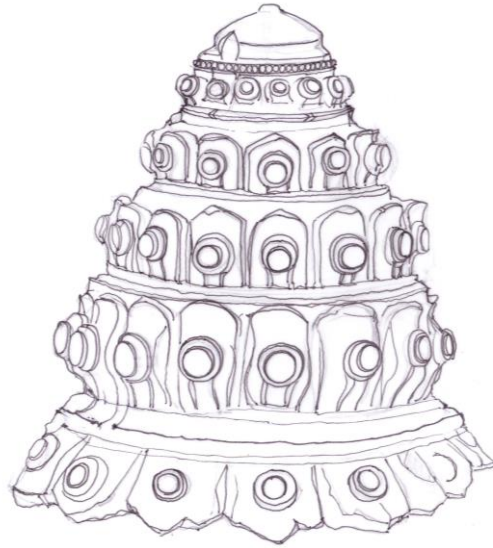
สอดคล้องกับการศึกษาของนักวิชาการที่พบว่ามงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้นมีมาก่อนในศิลปะสมัยนครวัด⁸ ซึ่งนอกจากจะเป็นศิราภรณ์ของเทวรูปและทวารบาลแล้ว มงกุฎแบบนี้ยังเป็นศิราภรณ์ของรูปเคารพในพุทธศาสนามหายานสมัยนครวัด ตัวอย่างสำคัญคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 กร สลักจากหินทราย พบที่ปราสาทบึงมาเลีย (DCA 5352) ปัจจุบันเก็บรักษาในศูนย์อนุรักษ์ศิลปกรรมเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 11-12) พระโพธิสัตว์องค์นี้ทรงกะบังหน้าประดับด้วยลายกลีบบัวขนาดเล็ก ลายหน้ากระดานดอกชีกดอกซ้อน และลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมที่เรียงซ้อน

⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “เครื่องประดับทองคำพบที่ปราสาทบ้านถนนหัก จังหวัดนครราชสีมา กับการกำหนดอายุสมัย” วารสารวิชาการศิลปะและการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ : มัณฑนศิลป์ 54 : 55 ปีแห่งการสร้างสรรค์นวัตกรรม

⁷ พิริยะ ไกรฤกษ์, *รากเหง้าแห่งศิลปะไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊กส์, 2553), 314-316.

⁸ Boisselier J., “Évolution du Diadème dans la Statuaire Khmère,” *Bulletin de la Société des Études Indochinoises* 25, 2 (1950) : 15. และ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะขอม* (กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2539), ภาพที่ 210.

กันคล้ายลายพื้นปลา นอกจากนี้ยังทรงเครื่องประดับได้แก่ กรองคอ พาหุรัด และทองพระกร แต่ไม่ปรากฏการสวมกุณฑล ซึ่งคงเคยมีตามแบบแผนของประติมากรรมเขมรแต่หักหายไปแล้ว

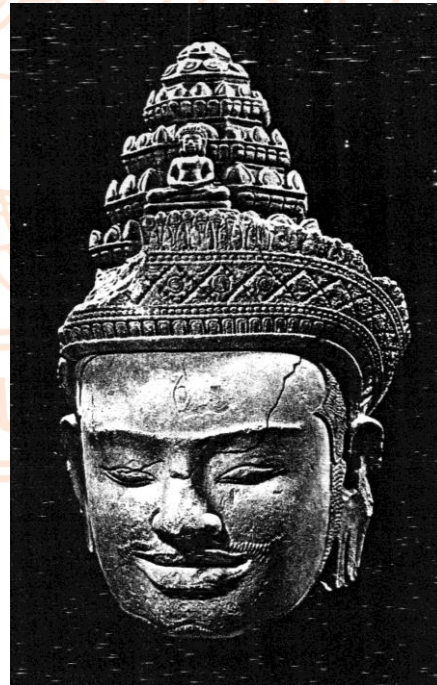


ภาพที่ 9 มงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย) กะไหล่ทองบนสำริด
ระดับส่วนยอดด้วยอัญมณีฝังแบบหนามเตย
ที่มา : Bunker E. and Latchford D., *Khmer Gold
Gifts from the Gods* (Thailand : Darnsutha Press
Co., Ltd., 2008) Fig. 4.27b.

ภาพที่ 10 ภาพลายเส้นมงกุฎทรงกลีบดอกบัวซ้อนชั้น



ภาพที่ 11 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
จากปราสาทบึงมาเลีย
ที่มา : International Council of Museum ed.,
One Hundred Missing Objects
(Spain : EFEO., 1997), 23.



ภาพที่ 12 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
(ภาพขยายจากภาพที่ 11)
ที่มา : Giteau M., *Les Khmers : sculptures
Khmers, reflects de la civilisation d'Ankor.*
(Fribourg : Office du Livre, 1965), Fig.44.

มงกุฎรูปแบบนี้ยังสัมพันธ์กับพระอุษณิษะของพระพุทธรูปหินทรายหลายองค์ในจังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 13) ซึ่งนักวิชาการพบว่าลักษณะของพระอุษณิษะที่คล้ายทรงมงกุฎรูปดอกบัวซ้อนชั้น และกนกของรูปดอกบัวตูม เป็นรูปแบบศิลปะบายูนที่ยังคงปรากฏต่อเนื่องในท้องถิ่นหลังจากที่อิทธิพลศิลปะเขมรจากศูนย์กลางที่เมืองพระนครได้คลี่คลายลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19⁹



ภาพที่ 13 พระพุทธรูปนาคปรก หินทราย (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์)

ข้อสันนิษฐานบางประการเกี่ยวกับศิราภรณ์ของเทวบุคคลที่ยอดปราสาทบายูน

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพระพักตร์เทวบุคคลที่สลักบนยอดปราสาทบายูน ชุ่มประตู่เมืองนครธม และศาสนสถานหลายแห่งที่สร้างขึ้นในสมัยในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจพิจารณาได้จากรูปแบบศิราภรณ์และงานประดับสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะที่ปราสาทบายูน ศาสนสถานกลางเมืองนครธมและศูนย์กลางของการเคารพบูชาประจำอาณาจักร ซึ่งมีการตีความทางประติมานวิทยาว่ารูปเทวบุคคลนี้ โดยเชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของรูปเคารพในคติพุทธศาสนamahayana

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในรายละเอียดพบว่ารูปเทวบุคคลที่ยอดปราสาทบายูนทรงศิราภรณ์แบบกะบังหน้าที่ตกแต่งด้วยลายใบไม้และดอกไม้มันเป็นแถวลดหลั่นกัน โดยมีความยาวจรดพระอังสา ลวดลายกะบังหน้าประกอบด้วยแถวลายกลีบบัวและลายดอกไม้มี่กลีบ ทรงกนกของรูปดอกบัวตูม กรองคอประดับด้วยลายดอกกลม โดยมีสัญลักษณ์รูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด หรือรูปวงกลมที่กลางพระนลาฏ อันหมายถึงตาที่สามหรืออูณาโลม สันนิษฐานว่ารูปแบบของกะบังหน้าอาจสัมพันธ์กับองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่เป็นโครงสร้างของยอดปราสาท ซึ่งเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันโดยมียอดบนสุดประดับด้วยหินสลักเป็นรูปดอกบัว (ภาพที่ 14)

⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของศิลปะไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19,” เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการนำเสนอผลงานค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทยและเอเชียอาคเนย์ เสนอที่อาคารศูนย์รวม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 3-4 กรกฎาคม 2553. (อัคราเนนา)



ภาพที่ 14 ศิราภรณ์และงานประดับรูปดอกบัว ยอดปราสาทบายอน

ที่มา : Sahai S., *The Bayon of Angkor Thom* (Bangkok : White Lotus Co., Ltd., 2007), 107.

การศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมาได้เสนอการตีความเทวบุคคลที่ปราสาทบายอนออกเป็นหลายแนวทาง¹⁰ ส่วนหนึ่งเชื่อว่าหมายถึงพระโพธิสัตว์ในคติพุทธศาสนามหายาน ที่มีการนับถือในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาทิเช่น “พระวัชรสัตว์” ซึ่งมีการบูชาในวัชรธาตุมณฑลของปราสาทบายอน โดยมีพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งพบที่ปราสาทบายอนหลังกลางเป็นประธาน หรืออาจเกี่ยวข้องกับคติการบูชา “พระวัชรปาณี” พระโพธิสัตว์ผู้คุ้มครองบุคคลที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ ซึ่งนักวิชาการพบว่ามีหลักฐานศิลปกรรมหลายแห่งในเมืองนครธมที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์องค์นี้

¹⁰ นักวิชาการได้เสนอการตีความเทวบุคคลที่ปราสาทบายอนเป็น 4 แนวทางคือ แนวทางแรก บัวเซอร์ลีเยร์ (Boisselier, J.) เชื่อว่าเป็นพระพักตร์ของพระพรหม และเกี่ยวข้องกับพิธีอินทราภิเษกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Boisselier, J., “The Symbolism of Angkor Thom,” *SPAFA Digest* 9,2 (1998) : 16-17. แนวทางที่ 2 สันนิษฐานว่าหมายถึงพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายานแบบวัชรยาน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Woodward H.W., “Tantric Buddhism at Angkor Thom,” *Ars Orientalis* 12 (1981) : 62. และ Sharrock P., “Garuda, Vajrapani and religious change in Jayavarman VII’s Angkor,” *Journal of Southeast Asian Studies* 40, 1 (February 2009) : 140-141. แนวทางที่ 3 ฌาค (Jacques C.) ปฏิเสธแนวคิดเรื่องพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าเป็นการสร้างในระยะหลังที่อาณาจักรเขมรย้อนกลับไปนับถือศาสนาฮินดู อีกแนวทางหนึ่งคือข้อเสนอจากการสำรวจทางโบราณคดีที่ระบุว่าเทวบุคคลเหล่านี้อาจไม่ได้สื่อความหมายเฉพาะเทวบุคคลเพียงองค์เดียว แต่เป็นการบูชาสภาวะการปรากฏอยู่ทั่วไปในความหมายของ “ปุรุชะ” หรือเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าที่ปกป้องคุ้มครองอาณาจักร ทั้งนี้ยังมีความเห็นอีกมากเกี่ยวกับการตีความแผนผังปราสาทบายอนในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ตลอดจนผลกระทบจากการทำลายรูปเคารพทางพุทธศาสนาที่พบในปราสาทบายอนรวมถึงศาสนสถานอื่นๆ ที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนไปอุปถัมภ์ศาสนาฮินดู และแนวคิดในการเมืองการปกครองของอาณาจักรเขมรในระยะต่อมาที่ส่งผลต่อการตีความรูปเคารพและเทวบุคคลจำนวนมากในปราสาทบายอน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Vickery M., “Bayon : New Perspectives Reconsidered,” *Journal of Khmer Studies* (7, 2006) : 143-145.

อย่างไรก็ดีศิราภรณ์ของเทวบุคคลที่ยอดปราสาทบายน ซึ่งทรงกะบังหน้าที่ตกแต่งด้วยลายใบไม้ยาวจรดพระอังสา มีรูปแบบคล้ายคลึงกับศิราภรณ์ของพระวัชรสัตว์ ทวารบาล และเทพเจ้าชั้นรองจำนวนมากที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน โดยมีความแตกต่างเล็กน้อยที่สังเกตได้จากมงกุฎ ซึ่งแสดงสถานะของรูปเคารพสำคัญ ทั้งนี้หากเทวบุคคลที่ยอดปราสาทบายนหมายถึงพระโพธิสัตว์ในคติพุทธศาสนาหายาน ดังนั้นชั้นหลังคาปราสาทและงานประดับรูปดอกบัวที่ส่วนยอดปราสาท จึงควรหมายถึงศิราภรณ์ทรงมงกุฎในสถานะของการเคารพบูชาอย่างสูง

ทั้งนี้ยังมีประเด็นที่ต้องตรวจสอบเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสำรวจทางโบราณคดีที่พบหลักฐานงานประดับรูปบุคคลกระทำอัญชลีโดยรอบ วางซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป บริเวณกลุ่มปราสาทที่มุมระเบียงคตปราสาทบายน¹¹ และสามารถพิจารณาได้จากโครงสร้างแบบเดียวกันที่ปราสาทบันทายฉมาร์ (ภาพที่ 15) ซึ่งมีงานประดับยอดปราสาทเป็นรูปบุคคลกระทำอัญชลีเหนือพระพักตร์เทวบุคคล หลักฐานดังกล่าวทำให้ต้องมีการทบทวนเรื่องการตีความเทวบุคคลที่ปราสาทบายน และความเกี่ยวข้องในความหมายของการบูชาสูงสุดประจำอาณาจักรเพิ่มเติม ซึ่งมีความเป็นไปได้ที่รูปเทวบุคคลดังกล่าวอาจไม่ได้สร้างขึ้นในความหมายของพระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะตามที่นักวิชาการได้เคยเสนอไว้



ภาพที่ 16 งานประดับรูปบุคคลกระทำอัญชลีประดับเหนือพระพักตร์เทวบุคคล ปราสาทบันทายฉมาร์

¹¹ Cunin O., “How many face Towers in the Bayon?.” *Interpreting Southeast Asia’s Past : Monument, Image and Text. Archaeologist* 2 (2008) : 20.

สรุป

อาจกล่าวได้ว่าศิราภรณ์และเครื่องประดับในวัฒนธรรมเขมร มีลวดลายคล้ายคลึงกับลายประดับสถาปัตยกรรม อันมีแรงบันดาลใจมาจากพันธุ์พฤกษา สร้างขึ้นเพื่อประดับร่างกายบุคคลชั้นสูง และเพื่อสักการะรูปเคารพ ซึ่งมีลำดับศักดิ์ที่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดความหลากหลายของรูปแบบศิราภรณ์ที่ปรากฏในภาพสลักหรือประติมากรรมลอยตัว และสะท้อนถึงชนชั้นตลอดจนกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมเขมรโบราณ

รูปแบบของศิราภรณ์ยังบอกถึงสถานะของรูปเคารพ โดยเฉพาะมงกุฎซึ่งปรากฏทั้งในกลุ่มเทวรูป พระพุทธรูปทรงเครื่อง และเป็นเครื่องทรงของกษัตริย์ อันแสดงถึงการเคารพบูชาอย่างสูงในวัฒนธรรมเขมร

ลำดับพัฒนาการของรูปแบบและลวดลายประดับศิราภรณ์ที่สร้างขึ้นในสมัยบาปวน นครวัด และสืบเนื่องไปยังสมัยบายัน ช่วยให้การตีความทางประติมาวิทยาและการศึกษารูปแบบศิลปะของประติมากรรมที่พบในดินแดนไทยและกัมพูชามีความชัดเจนยิ่งขึ้น และพบการผสมผสานกับลักษณะท้องถิ่นที่ต่างออกไปจากรูปแบบที่เมืองพระนคร อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของงานศิลปกรรมเขมรในดินแดนไทยตามที่นักวิชาการได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้



บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, **ถนิมพิมพาภรณ์** กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2535.
- นิคดา หงส์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. **พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักขิณ และศิลปะร่วมแบบเขมร** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คดี, 2555.
- พิริยะ ไกรฤกษ์, **รากเหง้าแห่งศิลปะไทย** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์, 2553.
- วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “เครื่องประดับทองคำพบที่ปราสาทบ้านถนนหัก จังหวัดนครราชสีมา กับการกำหนดอายุสมัย” วารสารวิชาการศิลปะและการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ : มัณฑนศิลป์ 54 : 55 ปีแห่งการสร้างสรรคณ์วัฒนธรรม
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พระพุทธรูปในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของศิลปะไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19.” เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการนำเสนอผลงานค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทยและเอเชียอาคเนย์ เสนอที่อาคารศูนย์รวม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 3-4 กรกฎาคม 2553. (อัดสำเนา)
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, **ศิลปะขอม** กรุงเทพฯ : ชูรสภา, 2539.
- สันติ เล็กสุขุม. **ระหนกในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2545.
- Boisselier J., “Évolution du Diadème dans la Statuaire Khmère,” **Bullentin de la Société des Études Indochinoises** 25, 2 (1950)
- Boisselier, J., “The Symbolism of Angkor Thom,” **SPAFA Digest** 9,2 (1998)
- Bunker E. and Latchford D., **Khmer Gold Gifts from the Gods** Thailand : Darnsutha Press Co., Ltd., 2008.
- Cunin O., “How many face Towers in the Bayon?.” *Interpreting Southeast Asia’s Past : Monument, Image and Text. Archaeologist* 2 (2008)
- Giteau M., **Les Khmers : sculptures Khmers, reflects de la civilisation d’Ankor**. Fribourg : Office du Livre, 1965.
- Huntington, S.L., **The “Pala-Sena” Schools of Sculpture** The Netherlands : E.J. Brill, 1984.
- International Council of Museum. ed., **One Hundred Missing Objects**. Spain : EFEO.,1997.
- Sahai S., **The Bayon of Angkor Thom** Bangkok : White Lotus Co., Ltd., 2007.
- Sharrock P., “Garuda, Vajrapani and religious change in Jayavarman VII’s Angkor,” **Journal of Southeast Asian Studies** 40, 1 (February 2009).
- Stern P., **Les Monuments Khmers du Style du Bayon et Jayavarman VII**. Paris : Presses Universitaire de France, 1965.
- Vickery M., “Bayon : New Perspectives Reconsidered,” **Journal of Khmer Studies** (7, 2006) : 101-173.
- Woodwards H.W., “Tantric Buddhism at Angkor Thom,” **Ars Orientalis** 12 (1981).
- Woodwards H.W., **The Sacred Sculpture of Thailand**. Thailand : Riverbooks, 1997.